

NGÔI ĐÌNH THỦ DẦU MỘT TRÊN ĐẤT PHÁP

Cù Thị Dung^{1} - Trường Thành*

Đình Bà Lụa hay còn gọi là đình Phú Cường, là một ngôi đình có kiến trúc rất đẹp và bề thế, tọa lạc trên một sườn dốc thoải bên rạch Bà Lụa . Đây là một trong những ngôi đền có tuổi đời xưa nhất ở miền Đông Nam bộ. Trong dân gian và cả giới học giả về Thủ Dầu Một luôn ca tụng một câu chuyện, nguyên mẫu đình Bà Lụa được người Pháp mang sang tham dự một hội chợ thuộc địa và rất nổi tiếng. Vậy ngôi đình được mang sang Pháp có phải đình Bà Lụa không? Số phận ngôi đình ngày nay ra sao?

Năm 1906, Pháp tổ chức Triển lãm Thuộc địa Marseille năm 1906. Việt Nam có một gian hàng giới thiệu những tinh hoa của các miền Nam Kỳ, Bắc Kỳ và Trung Kỳ. Trong đó Nam Kỳ có trưng bày một ngôi đình, mà tư liệu gọi là nhà nghỉ hương chức người An Nam (maison de repos des notables Annamites). Theo tư liệu thì ngôi đình này làm theo nguyên mẫu của một ngôi đình ở tỉnh Thủ Dầu Một, điều này được tạp chí *La Dépêche coloniale illustrée* tường thuật lại như sau: “Ngôi nhà Nam Kỳ là một trong những thứ đẹp nhất tại Triển lãm Marseille, một viên ngọc quý trên kho báu bất động sản thuộc địa của chúng ta. Nó dành cho du khách, giống như một viễn cảnh trong mơ và nhiều người sẽ nán lại ngưỡng mộ biểu hiện của nghệ thuật châu Á này. Hơn nữa, đó là sự tái thiết chính xác của nhà nghỉ của những hương chức từ một ngôi làng ở tỉnh Thủ Dầu Một, nơi nó là một phần của các tòa nhà thành phố”². Tuy vậy suốt bài tác giả không cho chúng ta biết thêm ngôi đình này thuộc làng nào. Sau khi hoàn thành triển lãm ở Marseille dưới cái tên nhà nghỉ hương chức người An Nam và đoạt giải đặc biệt (grands prix.)³, ngôi nhà được di chuyển về Paris và dự triển lãm thuộc địa năm 1907 tại

^{1*} Bảo tàng Thành phố Hồ Chí Minh. Email: cuthidung77@gmail.com

² “Palais de la Cochinchine”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Năm năm 1906, trang 102.

³ “Participation de Cochinchine à l'Exposition Intercoloniale de 1906, à Marseille”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Tư năm 1907, trang 28.

Nogent-sur-Marne dưới cái tên nhà hương chức Nam Kỳ hay nhà chạm Thủ Dầu Một, và cũng đoạt giải đặc biệt (Diplômes de grands prix.)⁴. Ở một tường thuật khác về ngôi nhà nổi tiếng này ở triển lãm thuộc địa tại Paris năm 1907, tác giả khác cho biết cụ thể hơn đây là một ngôi nhà thuộc làng Phú Cường: “và ngôi nhà nhỏ An Nam, ngôi nhà nhỏ của Phú Cường vì thế đã phục vụ cho thuộc địa Pháp”⁵. Như vậy có thể gọi công trình này bằng các cái tên nhà chạm Thủ Dầu Một, ngôi đình Thủ Dầu Một hay đình làng Phú Cường đều phù hợp.

Như vậy, tại triển lãm thuộc địa Marseille năm 1906 và Paris năm 1907 đều trưng bày một ngôi nhà của làng Phú Cường, đó là một kiểu đình làng bằng gỗ mà chúng ta thường thấy. Ở tường thuật năm 1906, tác giả giải thích thêm thông tin về ngôi nhà này: “Mỗi xã có nhà nghỉ riêng, và đây là nơi gấp gờ vào cuối hoặc đầu các hội nghị chính thức lớn, để cho phép những người lãnh đạo làng trao đổi quan điểm khác nhau về các vấn đề của họ”⁶. Từ đây lịch sử của tòa nhà chúng ta tham khảo nội dung bài viết của Eric Thomas Jennings “Đền tưởng niệm Đông Dương ở Nogent-sur-Marne”⁷ và một số tư liệu khác. Sau triển lãm Paris 1907, ngôi nhà thường xuyên được sử dụng dưới cái tên “ngôi nhà chạm Thủ Dầu Một” trở thành phòng thí nghiệm nông học nhiệt đới trong Vườn thuộc địa Jardin tại Nogent-sur-Marne. Năm 1920 tòa nhà được chuyển đổi thành một ngôi đền để tưởng nhớ những người lính Đông Dương đã “hy sinh vì nước Pháp” trong cuộc chiến tranh thế giới thứ Nhất. Nơi này được đặt tên là Đền tưởng niệm Đông Dương, trên mái nhà phía trước có đặt ba chữ hán “義士廟” (tức Nghĩa Sĩ Miếu)

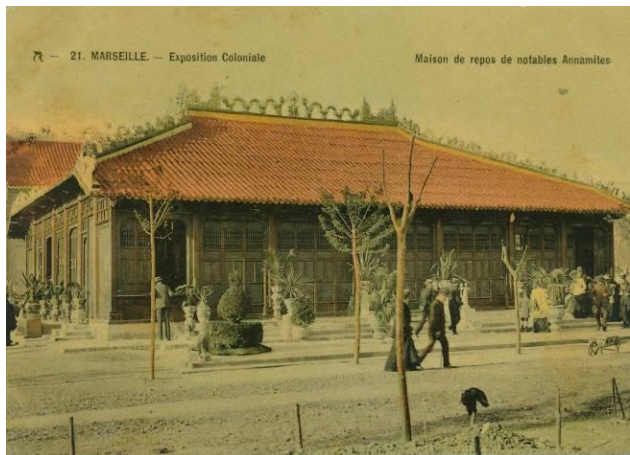
⁴ Ministère des Colonies, *Exposition coloniale nationale de 1907, au Jardin colonial*, Paris, 1907, trang 36.

⁵ “Ce que disent nos journaux coloniaux”, *La Politique coloniale: Journal quotidien, économique et littéraire*, ngày 01 tháng Ba năm 1908.

⁶ “Palais de la Cochinchine”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Năm năm 1906, trang 103.

⁷ Eric Jennings, “Remembering “Other” Losses: The Temple du Souvenir Indochinois of Nogent-sur-Marne”, *History and Memory*, Vol. 15, No. 1, 2003, trang 5-48.

rất uy nghi. Ngày 26/6/1922 vua Khải Định đã đến thăm⁸ và trước đó đã ban cấp sắc phong⁹ vào ngày 09/6/1920 vào dịp khánh thành khu tưởng niệm. Năm 1946, sau khi Chủ tịch Hồ Chí Minh đến Pháp đã đến viếng Đền tưởng niệm Đông Dương vào ngày 03/7/1946. Năm 1973, Phó Thủ tướng Chính phủ Việt Nam cộng hòa là bác sĩ Nguyễn Lưu Viên, đã đến viếng vào ngày 08/9/1973¹⁰. Đến ngày 21/4/1984 tòa nhà đã bị hỏa hoạn và thiêu rụi hoàn toàn. Một ngôi đền mới, nhỏ hơn đã được xây dựng vào năm 1992, với mục đích lưu giữ những hồn cốt “Phương Đông” của khu tưởng niệm. Hiện nay khu vực tưởng niệm này hầu như còn nguyên vẹn những hình ảnh ban đầu, chỉ duy nhất ngôi nhà chạm Thủ Dầu Một đã bị cháy và được thay bằng một mô hình khác, nhỏ và đơn giản hơn rất nhiều.

Hình 6. Triển lãm TĐ Marseille 1906
(Nguồn: Kho ảnh Flickr)

Hình 7. Đền tưởng niệm Đông Dương
(Nguồn: Thư viện QG Pháp)

Theo hình ảnh tư liệu của tòa nhà được lưu giữ qua các thời kì, tòa nhà hầu như không sự thay đổi về kiến trúc kể từ lần đầu tiên xuất hiện năm 1906 tại Marseille, Pháp. Công trình có mô thức của một ngôi đình làng theo kiểu nhà

⁸ Phạm Quỳnh, “Pháp du hành trình nhật ký”, *Nam Phong tạp chí*, số 88, Octobre 1924, trang 307. Trong tác phẩm ghi nhầm Thứ Hai ngày 28/6/1922 là ngày vua Khải Định đến thăm Đền tưởng niệm Đông Dương, tuy nhiên đúng phải là Thứ Hai ngày 26/6/1922.

⁹ *L’Oeuvre du “Souvenir indochinois”*, Paris, Imprimerie nationale, 1942, trang 8.

¹⁰ Trung tâm Lưu trữ quốc gia II, *Hồ sơ số 1957*: Tài liệu của Văn phòng PTT, Đại sứ VNCH tại Paris về việc phái đoàn Phó Thủ tướng VNCH viếng ngôi đình VN và “Nhà chạm Thủ Dầu Một” tại Bois De Vincennes Paris năm 1973. Thông tin từ đây cho thấy phái đoàn viếng thăm hoàn toàn kinh ngạc về độ tinh xảo và giá trị của Nhà chạm Thủ Dầu Một.

rường khá phổ biến, quy mô năm gian hai chái rất lớn với kết cấu tường ván gỗ, khung gỗ chịu lực với nhiều chạm khắc tinh xảo, mái ngói và trang trí đậm chất Á Đông. Về kích thước tòa nhà, theo mô tả của tạp chí *La Dépêche coloniale illustrée* năm 1906: “Nhà nghỉ hương chức người Nam Kỳ xuất hiện tại triển lãm có dài 19,60 mét, chiều rộng 17,77 mét và cao 7,50 mét. Nó được xây dựng ở Thủ Dầu Một, theo các bản vẽ của chánh tổng người bản địa và làm trong bảy tháng. Có hai mươi bảy thợ điêu khắc nổi tiếng nhất trong nước phụ trách các công việc chạm khắc gỗ.”¹¹. Mặt trước và sau đều có bảy gian cửa, hai mặt bên đều có ba gian cửa. Bên trong tòa nhà trang trí rất đẹp với nhiều đồ nghi trượng, hoành phi, câu đối, đèn lồng bày biện khá đẹp mắt. Có ba gian thờ với nhiều tranh chạm khắc, hương án được sơn son thiếp vàng lộng lẫy. Công trình xứng đáng đại diện cho Việt Nam về kiến trúc nhà cửa và được báo chí đương thời ca tụng “Ngôi nhà Nam Kỳ là một trong những thứ đẹp nhất tại Triển lãm Marseille, một viên ngọc quý trên kho báu bất động sản thuộc địa của chúng ta”.

So sánh với kiến trúc đình Bà Lụa, rõ ràng đây là hai kiến trúc khác nhau hoàn toàn. Đình Bà Lụa đặc trưng với mô thức nhà năm gian với bên ngoài xây đúc, có ba dãy nhà liền mái bố trí thành hình chữ tam (三) từ trước ra sau, mặt tiền với hai tầng mái giạt cấp, trên đỉnh trang trí các nhóm tiểu tượng đẹp và pha lẫn kiến trúc người Hoa. Nhà nghỉ hương chức người An Nam làng Phú Cường, còn gọi là nhà chạm Thủ Dầu Một mang đậm phong cách nhà rường người Việt với nét mảnh mai nhưng chắc chắn của kiến trúc Việt Nam, quy mô năm gian hai chái hoàn toàn bằng gỗ. Rõ ràng ngôi nhà nghỉ hương chức người An Nam làng Phú Cường hoàn toàn khác biệt với đình Bà Lụa. Vậy vì sao có sự nhầm lẫn này?

Năm 1922, cụ Phạm Quỳnh đại diện Hội khai trí Tiến Đức sang Pháp tham dự triển lãm thuộc địa Marseille và có viết hồi ký qua tác phẩm “*Pháp du hành trình nhật ký*” và đăng thành nhiều kỳ trên *Nam Phong tạp chí* do ông làm chủ bút. Trong tác phẩm ông có mô tả chuyến viếng thăm đền tưởng niệm Đông Dương:

¹¹ “Palais de la Cochinchine”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Năm năm 1906, trang 104.

“Thứ bảy, ngày 17 tháng 6 [1922], 3 giờ chiều hôm nay đi xem “Nghĩa sĩ tử” ở Nogent sur Marne, cách thành Paris về phía Đông chừng mười cây-lô-mét. Đây là nơi kỷ niệm những quân sĩ An Nam bị tử trận ở Pháp trong hồi chiến tranh vừa rồi. Chỗ này chính là vườn thí nghiệm các cây cỏ thuộc địa; nguyên khi Đấu xảo Thuộc địa ở Marseille năm 1906 có làm một cái nhà gỗ kiểu An Nam để đấu xảo, gọi là “cái nhà Thủ Dầu Một”, xong cuộc Đấu xảo thì nhà ấy đem từ Marseille về đây, dựng ở giữa vườn để làm như một cái phòng thí nghiệm về thực vật học. Kịp đến khi chiến tranh, Bộ Thuộc địa định sửa sang lại, làm một nơi để kỷ niệm các quân sĩ Việt Nam đi tòng chinh mà chẳng may bị chết trận ở bên này, giao cho Hội “Đông Pháp Kỷ niệm” (Le Souvenir indochinois) có quan nguyên Học chánh Gourdon đứng đầu trông nom. Bây giờ thời nghiêm nhiên là một cái đền thờ vậy”¹². Ở đây Phạm Quỳnh ghi rất rõ là cái nhà Thủ Dầu Một, vậy tại sao có người gọi là đình Bà Lụa? Hay một sự suy luận chung khi cả hai công trình này đều nổi tiếng và có sự liên tưởng đó chỉ là một kiến trúc?

Rất có thể sự nhầm lẫn lại nằm ở một tường thuật khác, một sự nhầm lẫn khá tai hại nằm trong sách “*Thuật lại cuộc hành trình nhơn dịp dự cuộc đấu xảo các thuộc địa và các nước tại Paris năm 1931*” của Đốc phủ sứ Nguyễn Văn Hải. Theo đó tác giả đã đến viếng đền tưởng niệm Đông Dương: “Thứ 7, ngày 23 tháng Năm năm 1931. Đi viếng đền thờ nghĩa sĩ Đông Dương ở Nogent-sur-Marne. 14 giờ rưỡi đi xe auto-car, có quan Thượng Eutrope đi với mấy anh em viếng đền thờ nghĩa sĩ tại Nogent-sur-Marne là châu thành một tổng hạt Sceaux, tỉnh Seine, 19.500 dân cư, cách Paris 12 ngàn thước. Đi dọc đường thấy cây nhỏ mọc dựa mé rạch nhớ bên Nam Kỳ quá. Khi tới xe đậu trước cửa thấy chữ đề “Temple du Souvenir Indochinois”, trong cửa đã có quan Thân sĩ Outrey và ông Sambuc, phó hội trưởng thay mặt cho chánh hội trưởng Gourdon mắc việc, ra đón rước. Vô khỏi cửa một đôi có một cái cầu nhỏ lan can theo kiểu Nam Vang bốn đầu, hình đuôi rắn. Tới trước dinh thì quan Outrey xin ông phó hội trưởng cho ông nhắc tích dinh này như vậy “Nhơn cuộc đấu xảo các thuộc địa tại Marseille năm 1906, làng Phú

¹² Phạm Quỳnh, “Pháp du hành trình nhật ký”, *Nam Phong tạp chí*, số 85, Juillet 1924, trang 32.

Cường Thủ Dầu Một có gửi qua một tòa đình theo kiểu đình Bà Lula, có đủ đồ từ khí, khi mãn cuộc đấu xảo Nhà nước gửi hỏi quan Nguyên soái Nam Kỳ cày nói với làng Phú Cường nhượng lại, làng bằng lòng nên nhà nước dỡ đem về cất lại tại vườn thuộc địa (jardin colonial), trong tổng Nogent-sur- Marne, cách Paris không xa, gần Vincennes 4 ngàn thước là chỗ đấu xảo năm nay đây”¹³. Ở đây tác giả cho biết ngôi nhà của làng Phú Cường được trưng bày ở triển lãm thuộc địa Marseille năm 1906 là theo kiểu đình Bà Lula. Đây là thông tin không chính xác như đã khảo sát ở trên. Chính vì vậy, hoặc mọi người suy luận hai ngôi đình khá nổi tiếng này là một chỉ vì không thấy tận mắt, hoặc vì thông tin nhầm lẫn mà ở đây được cho là lời của ông thân sĩ Outrey thuộc hội tưởng niệm Đông Dương thời điểm năm 1931.

Qua tư liệu chúng ta đã biết ngôi đình làng Phú Cường, còn gọi là nhà nghỉ hương chức người An Nam được tham dự hai kỳ triển lãm thuộc địa Marseille năm 1906 và Paris năm 1907. Vậy đình Bà Lula, một kiến trúc rất nổi tiếng ở Nam Kỳ có tham dự kỳ triển lãm thuộc địa nào như lâu nay truyền tụng không? Lần theo tư liệu, chúng ta có thông tin vào năm 1927 qua nhật báo Figaro: “Ủy ban do ông Tastes, Thanh tra các vấn đề chính trị và hành chính, chủ trì và đã vẽ ra kế hoạch tổng thể của nhóm các tòa nhà sẽ tạo phần triển lãm Nam Kỳ. Ông Gruet, kiến trúc sư của thành phố Sài Gòn, chịu trách nhiệm vẽ sơ đồ. Ý tưởng tái tạo một ngôi chùa An Nam đã được ủy ban thông qua trong cuộc họp đầu tiên, sự lựa chọn thuộc về đình “Bà Lula”, thờ vị thành hoàng của làng Phú Cường ở Thủ Dầu Một. Công trình này sẽ được xây dựng ở trung tâm của địa điểm dành riêng cho Nam Kỳ, xung quanh nó có một số gian hàng nhỏ để mang lại càng nhiều càng tốt sự giàu có về kinh tế và nghệ thuật của thuộc địa này.”¹⁴. Ở một mô tả khác cũng cho biết tương tự và còn biết cụ thể hơn đó chính là triển lãm thuộc địa Paris 1929 và cuộc họp xảy ra ngày 08/8/1927: “Ủy ban địa phương phụ trách việc chuẩn bị cho Nam Kỳ tham gia Triển lãm Thuộc địa Quốc tế tiếp theo tại Paris, đã tổ chức cuộc

¹³ Nguyễn Văn Hải, *Thuật lại cuộc hành trình nhơn dịp dự cuộc đấu xảo các thuộc địa và các nước tại Paris năm 1931*, Saigon, Imprimerie de l’union Nguyễn Văn Cửa, 1932, trang 21.

¹⁴ “La Cochinchine à l’Exposition coloniale de 1929”, *Figaro: Journal non politique*, Lundi 26 Septembre 1927.

hợp lần thứ hai vào ngày 8 tháng 8 tại Văn phòng, dưới sự chủ trì của ông Tastes, Thanh tra chính trị và hành chính.”¹⁵. Tuy nhiên rất có thể triển lãm này đã không xảy ra và đến năm 1931 mới tổ chức triển lãm này và trong thành phần đoàn Đông Dương có Đốc phủ sứ tỉnh Mỹ Tho và Gò Công là Nguyễn Văn Hải tham gia. Rất có thể tại triển lãm năm 1931 không có sự có mặt của phiên bản ngôi đình Bà Lua như kế hoạch dự kiến vào năm 1927, tuy nhiên đây chỉ là phỏng đoán khi chưa tìm ra tư liệu mô tả. Cần nhiều nghiên cứu hơn nữa để kết luận cuối cùng.

TÀI LIỆU THAM KHẢO CHÍNH

1. Nguyễn Văn Hải, *Thuật lại cuộc hành trình nhơn dịp dự cuộc đấu xảo các thuộc địa và các nước tại Paris năm 1931*, Saigon, Imprimerie de l'union Nguyễn Văn Cửa, 1932.
2. Phạm Quỳnh, “Pháp du hành trình nhật ký”, đăng nhiều kỳ trên *Nam Phong tạp chí*, từ năm 1922-1925.
3. Trung tâm Lưu trữ quốc gia II, *Hồ sơ số 1957*: Tài liệu của Văn phòng PTT, Đại sứ VNCH tại Paris về việc phái đoàn Phó Thủ tướng VNCH viếng ngôi đình VN và “Nhà chạm Thủ Dầu Một” tại Bois De Vincennes Paris năm 1973.
4. *L'Oeuvre du “Souvenir indochinois”*, Paris, Imprimerie nationale, 1942.
5. “Palais de la Cochinchine”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Năm năm 1906.
6. “Participation de Cochinchine à l'Exposition Intercoloniale de 1906, à Marseille”, *La Dépêche coloniale illustrée*, ngày 15 tháng Tư năm 1907.
7. “La Cochinchine à l'Exposition coloniale de 1929”, *Figaro: Journal non politique*, Lundi 26 Septembre 1927.
8. “Exposition Coloniale de Paris”, *L'Écho annamite*, No949, Vendredi 12 Aout 1927.
9. “Ce que disent nos journaux coloniaux”, *La Politique coloniale: Journal quotidien, économique et littéraire*, ngày 01 tháng Ba năm 1908.
10. Ministère des Colonies, *Exposition coloniale nationale de 1907, au Jardin colonial*, Paris, 1907.

¹⁵ “Exposition Coloniale de Paris”, *L'Écho annamite*, No949, Vendredi 12 Aout 1927.

11. Eric Jennings, "Remembering "Other" Losses: The Temple du Souvenir Indochinois of Nogent-sur-Marne", *History and Memory*, Vol. 15, No. 1, 2003.